

Η τροπικότητα στη Νεοελληνική Γλώσσα

Επιστημική & δεοντική τροπικότητα

Τροπικότητα

Ο ομιλητής μπορεί να παρουσιάζει αυτό που θέλει να πει είτε με τρόπο αποστασιοποιημένο, όσο το δυνατόν αντικειμενικό και ουδέτερο, είτε εκφράζοντας την υποκειμενική του στάση, δηλώνοντας δηλαδή την προσωπική του άποψη σχετικά:

α. με το βαθμό της βεβαιότητάς του για την αλήθεια αυτού που λέει,

β. με την αναγκαιότητα της πραγματοποίησής του, είτε αυτή είναι εσωτερική (προκύπτει δηλαδή από προσωπική του επιθυμία) είτε είναι εξωτερική (οφείλεται δηλαδή σε άλλους παράγοντες).

Ο σχολιασμός του μηνύματος με την έκφραση της υποκειμενικής στάσης του ομιλητή ονομάζεται τροπικότητα.

Στην πραγματικότητα βέβαια ο ομιλητής πάντα τοποθετείται απέναντι στο γεγονός για το οποίο μιλάει, τουλάχιστον ως προς τη βεβαιότητά του γι' αυτό. Ακόμη και όταν το παρουσιάζει ασχολίαστο, ως απλό γεγονός, με μια απλή απόφανση, παίρνει έμμεσα τη θέση ότι το γεγονός στο οποίο αναφέρεται είναι αληθές. Ο ομιλητής δηλαδή κάνει μια δήλωση που κρίνει ότι είναι αληθής – γι' αυτό άλλωστε οι αποφαντικές προτάσεις παραδοσιακά ονομάζονται προτάσεις κρίσεως.

Το αεροπλάνο προσγειώθηκε στις τρεις.

Τα παιδιά παίζουν στον κήπο.

Η Τιφλίδα είναι η πρωτεύουσα της Γεωργίας.

- Συνήθως, όμως, μιλάμε για τροπικότητα όταν υπάρχει ρητά δηλωμένη η στάση του ομιλητή:

Το αεροπλάνο θα προσγειώθηκε στις τρεις.

(ενν. «μάλλον, απ' όσο ξέρω, πιστεύω ότι»)

Τα παιδιά θα 'πρεπε να παίζουν στον κήπο κάθε μέρα.

(ενν. «θα ήταν καλό, συνιστάται»)

Η Τιφλίδα, απ' όσο ξέρω, είναι η πρωτεύουσα της Γεωργίας.

Τροπικότητα μπορεί να εκφράσει ο ομιλητής και στις τρεις βασικές επικοινωνιακές δραστηριότητες:

- όταν αποφαίνεται σχετικά με κάτι (απόφανση),
- όταν προτρέπει κάποιον να κάνει κάτι (προσταγή/παράκληση) και
- όταν ζητάει πληροφορίες (ερώτηση).

α. Με την προσταγή / παράκληση ο ομιλητής ζητάει από τον ακροατή να κάνει κάτι που προφανώς θεωρεί αναγκαίο να πραγματοποιηθεί, είτε επειδή το θέλει ο ίδιος είτε επειδή υπάρχει κάποιος εξωτερικός παράγοντας που το επιβάλλει. Αυτό όμως, όπως είδαμε, είναι μέρος του ορισμού της τροπικότητας, πράγμα που δείχνει ότι η επικοινωνιακή λειτουργία της προσταγής / παράκλησης χαρακτηρίζεται από εγγενή τροπικότητα. Η τροπικότητα αυτή μπορεί να διατυπωθεί άμεσα, με προστακτική, ή έμμεσα και πιο ευγενικά, και μπορεί βέβαια να ενισχυθεί από άλλα στοιχεία:

Στείλε μια κάρτα στη θεία σου!

Στείλε οπωσδήποτε μια κάρτα στη θεία σου!

Είναι απαραίτητο να στείλεις μια κάρτα στη θεία σου.

Δεν νομίζεις πως πρέπει να στείλεις μια κάρτα στη θεία σου;

β. Με την επικοινωνιακή λειτουργία της ερώτησης δεν δηλώνεται υποχρεωτικά τροπικότητα. Ο ομιλητής δηλώνει άγνοια και ζητάει να μάθει κάτι, επομένως δεν έχει τη δυνατότητα να προβεί σε καμία κρίση ή αποτίμηση· δεν είναι σε θέση να εκφράσει τροπικότητα. Υπάρχουν όμως ορισμένες ερωτήσεις που δεν ζητούν απλώς πληροφορία, αλλά εκφράζουν συγχρόνως την αβεβαιότητα και την απορία του ομιλητή. Συχνά μάλιστα τις απευθύνει ο ομιλητής στον ίδιο του τον εαυτό, σαν να διατυπώνει ένα συλλογισμό:

Να έφτασε άραγε το αεροπλάνο;

Μήπως είχα άδικο που τον μάλωσα τόσο έντονα;

Λες να χάσω το λεωφορείο;

Η ερώτηση βέβαια ως τύπος πρότασης χρησιμοποιείται ευρύτατα για να δηλώσει τροπικότητα, όταν επιτελεί τις δύο άλλες επικοινωνιακές λειτουργίες, όταν δηλαδή χρησιμοποιείται ως απόφαση και κυρίως ως παράκληση. Είναι μάλιστα ένας από τους βασικούς μηχανισμούς ευγένειας, καθώς μετριάζει την ευθεία προσταγή.

Μου δίνεις το μολύβι σου;

Θα μπορούσατε μήπως να μου δανείσετε το ψαλίδι σας;

Είδη τροπικότητας

Οι ομιλητές κάθε γλώσσας μπορούν να εκφράσουν μεγάλη ποικιλία προσωπικών τοποθετήσεων (αβεβαιότητα, πιθανότητα, δυνατότητα, υποχρέωση, επιθυμία, ελπίδα, ευχή κ.λπ.). Τα επί μέρους είδη της τροπικότητας μπορούν να ενταχθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: την επιστημική και τη δεοντική.

Η επιστημική τροπικότητα σχετίζεται με τη γνώση του ομιλητή και συγκεκριμένα με τον βαθμό της βεβαιότητας σχετικά με την αλήθεια αυτού που λέει.

Η δεοντική τροπικότητα σχετίζεται με την αναγκαιότητα πραγματοποίησης αυτού για το οποίο γίνεται λόγος, είτε αυτή είναι εσωτερική είτε εξωτερική, είτε δηλαδή προκύπτει από την επιθυμία του ομιλητή είτε από κάποιον εξωτερικό παράγοντα.

Πρέπει να τονιστεί και πάλι ότι και τα δύο είδη τροπικότητας τονίζουν την υποκειμενική στάση του ομιλητή. Η επιστημική τροπικότητα δεν δείχνει αντικειμενικά αν αυτό που λέει ο ομιλητής είναι αλήθεια ή όχι, αλλά τι νομίζει ο ομιλητής και πόσο βέβαιος είναι:

Ο Παύλος, νομίζω, δουλεύει στο γραφείο του.

Η Άννα θα πέρασε ωραία, ε;

Πιστεύω ότι ο Αλέξανδρος δεν ευθύνεται για το ατύχημα.

Η δεοντική τροπικότητα δεν δείχνει αν πραγματικά είναι ανάγκη να γίνει κάτι, **αλλά τι πιστεύει ο ομιλητής ότι πρέπει να γίνει:**

Πληρώστε τον λογαριασμό να φύγουμε.

Ο αρχιτέκτονας πρέπει να παραδώσει τα σχέδια σε μια εβδομάδα.

Είναι απαραίτητο να γίνουν ορισμένες επισκευές

Είναι ανάγκη να πας στο χωριό.

Η επιστημική τροπικότητα καλύπτει μια κλίμακα με διαβαθμίσεις της βεβαιότητας του ομιλητή για την αλήθεια αυτού που λέει, που περιλαμβάνει δυνατότητα, πιθανότητα και ρητά δηλωμένη βεβαιότητα:

Δυνατότητα

Ο Πέτρος μπορεί / ίσως να αγόρασε αυτοκίνητο.

Λες να αγόρασε ο Πέτρος αυτοκίνητο;

Να αγόρασε (άραγε) ο Πέτρος αυτοκίνητο;

Πιθανότητα

Ο Πέτρος θα αγόρασε αυτοκίνητο.

Φαίνεται ότι ο Πέτρος αγόρασε αυτοκίνητο.

Ο Πέτρος μάλλον αγόρασε αυτοκίνητο.

Δεν μπορεί, ο Πέτρος θα αγόρασε αυτοκίνητο.

Ο Πέτρος πρέπει να αγόρασε αυτοκίνητο.

Βεβαιότητα

Ο Πέτρος σίγουρα αγόρασε αυτοκίνητο,

Είναι εκατό τοις εκατό βέβαιο ότι ο Πέτρος αγόρασε αυτοκίνητο.

[Όταν η βεβαιότητα εκφράζεται ρητά, π.χ. με σχετικές επιρρηματικές εκφράσεις και όχι με απλή απόφαση, υποδηλώνεται ένας βαθμός αβεβαιότητας, είτε από την πλευρά του ίδιου του ομιλητή είτε από την πλευρά του ακροατή.]

Η δεοντική τροπικότητα καλύπτει μεγαλύτερο φάσμα· περιλαμβάνει τη δήλωση της επιθυμίας, της ευχής ή της απλής πρόθεσης του ομιλητή, την άδεια να γίνει κάτι που ζητάει ή παραχωρεί, τους διάφορους βαθμούς της υποχρέωσης ή της ανάγκης που προέρχεται από εξωτερικούς παράγοντες:

Επιθυμία

Ο Πέτρος θέλει να αγοράσει αυτοκίνητο.

Ο Πέτρος θα ήθελε να αγοράσει αυτοκίνητο.

Ο Πέτρος θα ήθελε να αγοράζε αυτοκίνητο.

Ο Πέτρος θα αγόραζε ευχαρίστως αυτοκίνητο.

Ευχή

Να αγοράζε ο Πέτρος ένα αυτοκίνητο!

Ας αγοράζε ο Πέτρος ένα αυτοκίνητο!

Αχ και να αγοράζε ο Πέτρος ένα αυτοκίνητο!

Μακάρι να αγοράζε ο Πέτρος ένα αυτοκίνητο!

Πώς θα ήθελα να αγοράζε ο Πέτρος ένα αυτοκίνητο!

Πρόθεση

Ο Πέτρος σκοπεύει / προτίθεται να αγοράσει αυτοκίνητο.

Ο Πέτρος λέει να αγοράσει αυτοκίνητο.

Ο Πέτρος θα αγοράζε αυτοκίνητο· ίσως εκεί να έχει πάει τώρα.

Παράκληση και παραχώρηση αδείας για να γίνει κάτι

- Να αγοράσω αυτοκίνητο; / Μπορώ να αγοράσω αυτοκίνητο;

- Να αγοράσεις. / Και δεν αγοράζεις; / Αγόρασε. / Άμα θες, αγόρασε.

Ανάγκη / Υποχρέωση

Ο Πέτρος πρέπει να αγοράσει αυτοκίνητο.

Ο Πέτρος είναι ανάγκη / είναι απαραίτητο να αγοράσει αυτοκίνητο.

Ο Πέτρος, θέλει δεν θέλει, είναι υποχρεωμένος να αγοράσει αυτοκίνητο.

Η δεοντική τροπικότητα αναφέρεται σε ενέργειες ή καταστάσεις που ο ομιλητής παρουσιάζει ως αναγκαίο να πραγματοποιηθούν, πράγμα που σημαίνει ότι δεν έχουν πραγματοποιηθεί ακόμη: μπορεί λοιπόν να πει κανείς ότι γενικά η δεοντική τροπικότητα είναι στραμμένη προς το μέλλον. Αντίθετα, η επιστημική τροπικότητα εκφράζει τον βαθμό βεβαιότητας του ομιλητή για κάτι που συνέβη, στο παρελθόν, συμβαίνει στο παρόν ή θα συμβεί στο μέλλον: δεν είναι λοιπόν συνδεδεμένη με συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Αυτή η διαφορά έχει σημαντικές επιπτώσεις στη συντακτική συμπεριφορά των δεικτών της τροπικότητας και των τροπικών ρημάτων.

Έκφραση της τροπικότητας

Η υποκειμενική στάση του ομιλητή απέναντι στο γεγονός που δηλώνεται από την πρόταση μπορεί να εκφράζεται με ποικίλα μέσα, όχι μόνο γλωσσικά, αλλά και παραγλωσσικά: ένα απλό ανασήκωμα των φρυδιών, π.χ., μπορεί να δηλώνει αμφιβολία, ενώ μια σειρά εκφράσεων και χειρονομιών διάφορα συναισθήματα και τοποθετήσεις του ομιλητή απέναντι στο γεγονός.

Ο ομιλητής έχει στη διάθεσή του για την έκφραση της τροπικότητας πολύ μεγάλο απόθεμα γλωσσικών μέσων, λεξικών και γραμματικών. Στα λεξικά μέσα συμπεριλαμβάνονται επιρρηματικές εκφράσεις, όπως κατά τη γνώμη μου, πιθανότατα, προφανώς, αναγκαστικά κ.λπ.

Κατά τη γνώμη μου, το έργο ήταν μέτριο.

Αναγκαστικά θα γίνουν ορισμένες επισκευές στο σπίτι.

Η αποδοκιμασία μας, προφανώς, δεν του έκανε καμία εντύπωση.

Στα γραμματικά μέσα ανήκουν διάφοροι τύποι του ρήματος, όπως θα έφευγα, φύγε, ας έφευγε, να είχε έρθει κ.λπ.:

Πήγαινε αμέσως!

Πεινάω τόσο, που θα έτρωγα ό,τι να 'ναι.

Να ήμασταν τώρα σε μια παραλία!

Άμα θέλει, ας φύγει και τώρα αμέσως.

Σε μια ενδιάμεση κατηγορία ανήκουν λεξικά μέσα, τα οποία όμως έχουν και ιδιαίτερη συντακτική συμπεριφορά. Σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν τα λεγόμενα τροπικά και ημιτροπικά ρήματα, τα οποία συντάσσονται με συμπληρωματικές προτάσεις που εισάγονται με το να (κυρίως τα πρέπει και μπορεί):

Μπορεί του χρόνου να πάμε στην Αφρική, αλλά δεν είναι σίγουρο. (ενν. «ίσως»)

Το μάθημα πρέπει να αρχίσει στις 11:15' ακριβώς. (ενν. «οφείλει»)

Το μάθημα πρέπει να άρχισε στις 11:15' ακριβώς. (ενν. «μάλλον»)

Άλλη ενδιάμεση κατηγορία σχηματίζουν ορισμένες τροπικές εκφράσεις, που μπορεί να εμφανίζονται παρενθετικά στον λόγο ή να παίρνουν συμπληρώματα που συνήθως εισάγονται με το να:

Ο Βασίλης φτιάχνει ίσως τον καλύτερο καφέ.

Ίσως (να) βρεις τα φρούτα που θέλεις στη λαϊκή.

Θα τους αρέσει άραγε το δώρο μας;

Άραγε να κατάλαβε τι εννοούσα;

Ενδεικτικές δραστηριότητες στην τροπικότητα του λόγου

1. Να εντοπίσετε στο κείμενο που σας δόθηκε –με τρία παραδείγματα- διαβαθμίσεις βεβαιότητας (επιστημική τροπικότητα) στις απόψεις του συγγραφέα για και να τις αιτιολογήσετε.
2. Να εντοπίσετε στο κείμενο που σας δόθηκε ενέργειες ή καταστάσεις που ο ομιλητής παρουσιάζει ως αναγκαίο να πραγματοποιηθούν (δεοντική τροπικότητα) και να τις αιτιολογήσετε.
3. Τι δηλώνεται με τις υπογραμμισμένες εγκλίσεις στα παρακάτω αποσπάσματα; (Εδώ η απάντηση είναι μία λέξη για το κάθε απόσπασμα, π.χ. πιθανότητα, δυνατότητα, βεβαιότητα, αναγκαιότητα / υποχρέωση, υπόθεση κ.λ.π.).